

Оксана КУЗНЕЦОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

АДАПТИВНІ МЕХАНІЗМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті наведено результати теоретико-емпіричного дослідження специфіки адаптивних захисних механізмів у осіб з високою інноваційністю, яка розглядається як здатність до конструктивного переструктурування взаємодії зі світом в умовах швидкоплинних змін, як схильність до структуривання невизначеності дійсності через привнесення й упровадження нових змістів. Встановлено наявність кореляційних зв'язків, переважно зворотніх, між показниками інноваційності та механізмів психологічного захисту, копінг-стратегій. Описано їх специфіку у осіб з високим рівнем інноваційності.

Ключові слова: *інноваційна особистість, інноваційний потенціал особистості, інноваційність, адаптивні механізми, механізми психологічного захисту, копінг-стратегії.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Широке розгортання інноваційних процесів у всіх сферах життя суспільства виводить інноваційну проблематику, яка раніше здебільшого торкалась питань економіки, підприємництва, виробництва, удосконалення окремих видів діяльності, на новий рівень психологічного аналізу. Постало завдання дослідження з загальнопсихологічних позицій інноваційності як властивості, що універсально виявляється у ситуаціях взаємодії особистості з новизною як імманентним явищем життя, та інноваційної особистості як певного психологічного типу, що характеризується домінуванням інноваційності у взаємодії зі світом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «інноваційна особистість» уведено у науковий дискурс Еверетом Хагеном (1962), передусім з позицій соціологічного аналізу передумов посилення економічного зростання, поширення підприємництва та накопичення капіталу [1]. За думкою вченого, існують різні і навіть протилежні синдроми, що є типовими для традиційного

суспільства (авторитарна особистість) і сучасного суспільства (інноваційна особистість). Провідними чинниками виникнення та поширення сучасного типу особистості визнавалися соціально-економічні, історичні процеси. Подальший розвиток ідеї про інноваційну особистість як певний «особистісний синдром», що передбачає наявність особистісних настановлень, рис, цінностей, мотивів, відповідних сучасному інноваційному суспільству призвів до формування різних підходів у визначенні моделі такої людини [2].

Переважає більшість сучасних психологічних досліджень в цій царині зорієнтована на окреслення комплексу рис та компетентностей інноваційної особистості, що репрезентується у понятті «інноваційний потенціал особистості» (М. А. Белан, Ю. О. Власенко, А. Г. Гаттауліна, В. Е. Ключко, Т. Д. Ким, О. М. Краснорядцева, Т. С. Леухіна, О. Б. Михайлова, Є. А. Пагнаєва, І. В. Пахно, Т. А. Терехова, Є. А. Шмельова, Д. В. Ушаков та ін.).

Оскільки потенціал як такий поєднує комплекс психологічних характеристик, що близькі функціонально і актуалізуються в певного типу умовах одночасно, але відрізняються за своєю природою і психологічною сутністю, на нашу думку, виток інноваційної особистості становить інноваційність, яка й є стрижнем інноваційного потенціалу особистості. Ми розглядаємо інноваційність як самостійну психічну властивість, що має специфічне функціональне значення у системі відносин людини зі світом (зовнішнім і внутрішнім). Це здатність особистості до корисних перетворень середовища від стану звичної (хабітуальної) дійсності до оновленої (модернізованої) через пошук та впровадження нововведень (ідей, сенсів, технологій тощо); це здатність до конструктивного переструктурування взаємодії зі світом в умовах швидкоплинних змін, схильність до структуривання невизначеності дійсності через привнесення й упровадження нових змістів. Саме інноваційність визначає загальну схильність особистості до нового, що є внутрішнім підґрунтям, передумовою стійкого та універсального опанування нововведень у будь якій сфері діяльності.

В загальному контексті інноваційний потенціал особистості розглядається як чинник, що забезпечує адаптацію людини до світу, що постійно змінюється [3–5]. Неспроможність існуючих процесів та їх результатів, відомих способів та змістів діяльності, традиційних підходів забезпечити бажану якість життя, задовольнити потреби людини створює умови для активізації інноваційного потенціалу особистості, прояву її надситуативної активності. У дослідженнях стверджується, що саме структурування та подолання невизначеності є важливою функціональною ознакою інноваційного потенціалу та, відповідно, рисою інноваційної особистості [2; 6; 7].

Разом з тим відкритим залишається питання про специфіку адаптивних механізмів, що супроводжують прояви інноваційності як домінуючої властивості у психологічному портреті такої особистості та складають певні комплекси психічних дій з опанування тривоги та стресу у ситуаціях невизначеності. Уточнення потребує питання про внутрішню організацію захисту інноваційної особистості та її зусиль з переборення складних фрустраційних ситуацій. Приступаючи до дослідження цього аспекту, ми припустили, що інноваційна особистість відрізняється певним комплексом та системою функціонування адаптивних захисних механізмів та стратегій, що допомагають долати складні життєві ситуації та внутрішні конфлікти. Адаптивні механізми створюють основу для психічної адаптації інноваційної особистості й такої взаємодії з реальністю, яка базується на відкритості до новизни та сприйнятливості до нововведень у всіх сферах життя.

Метою статті є презентація результатів теоретико-емпіричного дослідження специфіки адаптивних захисних механізмів у осіб з високою інноваційністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження проводилось в три етапи: 1) підготовчий; 2) діагностичний; 3) аналітико-інтерпретаційний. Аналіз психологічної літератури з проблем психічної адаптації людини [8; 9] дозволив виокремити для аналізу адаптивних

механізмів два ряди параметрів: механізми психологічного захисту та копінг-стратегії, що розглядаються з позицій стрес-орієнтованого підходу. Відповідно, для дослідження обрано опитувальник «Індекс життєвого стилю» (Г. Келлерман, Р. Плучек, Г. Конте) та опитувальник «Способи совладання» (Р. Лазарус, С. Фолкман). Для вимірювання рівню розвитку інноваційності використовувалась авторська психодіагностична методика «Діагностика динамічних та якісних параметрів інноваційності», результати апробації якої довели її надійність, валідність та дискримінативність.

У дослідженні прийняли участь 227 осіб – слухачі ВПК зі спеціальності «Психологія», студенти і магістри Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Статистична обробка даних, що передбачала проведення процедури кореляційного аналізу, перевірки статистично значущих відмінностей, здійснювалась за допомогою статистичної програми SPSS for Windows 17.0.

На першому етапі аналізу отриманих емпіричних даних було встановлено наявність кореляційних зв'язків між показниками інноваційності, з одного боку, та механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, з іншого. Так, загальний показник інноваційності має від'ємні статистично значущі зв'язки з показниками: «регресія» ($r=-0.179$; $p\leq 0.05$), «конфронтуюче совладання» ($r=-0.371$; $p\leq 0.01$), «уникнення» ($r=-0.337$; $p\leq 0.01$), «пошук соціальної підтримки» ($r=-0.237$; $p\leq 0.01$) та додатній зв'язок з показником «заплановане розв'язання проблем» ($r=0.297$; $p\leq 0.01$). Отримано також численні зв'язки між первинними показниками динамічних та якісних характеристик інноваційності та співставних характеристик. За даними кореляційного аналізу слід вказати, що функціонування інноваційності найбільшою мірою пов'язано з актуалізацією такої конструктивної стратегії подолання, як заплановане розв'язання проблем, що передбачає спробу вирішення проблем за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації та напрацювань можливих варіантів поведінки, планування власних дій з урахуванням наявних ресурсів, тобто незахисним шляхом. З іншого боку,

посилення інноваційності гальмує прояви конфронтації, уникнення, пошуку соціальної підтримки як таких копінг-стратегій, що створюють основу для ускладнень у взаємодії через конфліктну, індиферентну або залежну поведінку.

Основний етап аналізу був присвячений встановленню специфіки адаптивних захисних механізмів у інноваційної особистості. З цією метою ми сформували дві підвибірки за значенням загального показника інноваційності: 1) осіб з високим рівнем інноваційності (Ін+); 2) осіб з низьким рівнем інноваційності (Ін-). Співставлення значень досліджуваних показників в цих групах показало наявність відмінностей за t-критерієм Ст'юдента: за показниками «заперечення реальності» ($p \leq 0.01$), «заплановане розв'язання проблем» ($p \leq 0.05$), що домінують у осіб з високою інноваційністю; та показниками «регресія» ($p \leq 0.05$), «уникнення» ($p \leq 0.05$), що переважають в групі осіб з низькою інноваційністю.

На рисунках показані профілі механізмів психологічного захисту (рис. 1) і копінг-стратегій (рис.2) у визначених підвибірках. Візуальний аналіз свідчить про наявність індивідуальних відмінностей в досліджуваних групах, що відображено у специфічній конфігурації профілів, своєрідному якісно-кількісному сполученні досліджуваних показників в кожному з них.

Слід відзначити помірні значення показників захисних механізмів в профілі інноваційних осіб (крім показника «заперечення реальності») (рис.1). Це вказує на відсутність схильності до викривленого сприйняття реальності, взаємодія з якою має переважно незахисний характер. Зупинимось на розгляді тих показників в профілі осіб з високим рівнем інноваційності, які найбільшою мірою відхиляються від середньої лінії ряду (50 перцентилів). Специфіку психологічного захисту інноваційних осіб підкреслює комбінація показників: «заперечення реальності» (у зоні високих значень), «заміщення» та «реактивне утворення» (у зоні знижених значень).

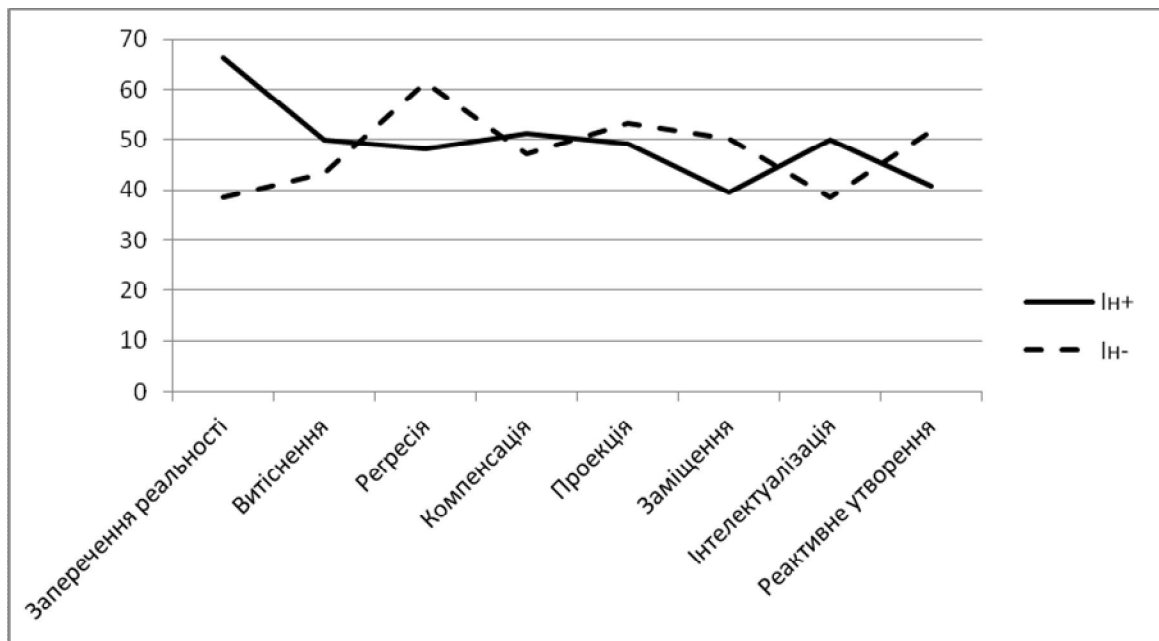

Рисунок 1 – Профілі механізмів психологічного захисту у осіб з різним рівнем інноваційності

Отже, інноваційній особистості властива захисна реакція заперечення реальності, що вказує на схильність у ситуаціях небезпеки уникати усвідомлення самого факту загрози, проблеми, неприємності. Тривожне значення сигналів про дійсність ігнорується при збереженні здатності особистості до структурування ситуації шляхом активного збору інформації. Відповідно, такі особистості здатні реалістично мислити поза тривожним контекстом, що є основою здійснення цілеспрямованих дій на основі збереження самовладання. Заперечення реальності дозволяє протидіяти дезорганізації поведінки в ситуаціях наростання невизначеності, що дозволяє сприймати такі некомфортні умови не як загрозу, а як виклик, як можливості для перетворень, удосконалення тих чи інших процесів. Для інноваційної особистості властиве переживання наснаги в таких умовах. Саме така емоційна реакція вказує на дію заперечення реальності як захисного механізму [10].

Підтримувати багатогранний контакт з реальністю адекватно її різноманіттю інноваційній особистості допомагає схильність спрямовувати почуття безпосередньо на об'єкти, що їх викликають, про що свідчить зниження показника «заміщення» в профілі. Відчуття тривоги, викликане можливістю вияву своїх справжніх почуттів, імпульсів, в тому числі

агресивних, по відношенню до тих осіб, хто їх спровокував, переважно не приховується, усвідомлюється і стає поштовхом до інноваційних змін. Тому стосунки з оточенням у інноваційної особистості можуть бути неоднозначними, й навіть складними, але щирими й адекватними реальним почуттям. Така особливість інноваційної особистості виявляється у сміливості трансформувати власні стосунки як сегмент дійсності на основі нових ідей і смислів. Вони не схильні до зміщення агресії в її протилежність (механізм реактивного утворення). Їм не властива фальшивість, штучне уникнення внутрішньої амбівалентності. Інноваційні особистості більшою мірою схильні чесно визнавати складність власних почуттів та ставлень, їх неоднозначний характер, що вказує на здатність до адекватного тестування внутрішньої та зовнішньої реальності відповідно до дійсної природи. В цілому, слід вказати на ознаки зрілого ставлення інноваційних осіб до власних почуттів та емоційних реакцій, їх цілісного усвідомлення, прийняття без пригнічення як позитивних, так і небажаних аспектів внутрішнього світу.

Відносно копінг-стратегій, властивих інноваційним особистостям (рис. 2), слід звернути увагу на переважання показників «заплановане розв'язання проблем», «позитивне переосмислення» та низькі значення показників «конфронтуюче совладання», «уникнення» та «прийняття відповідальності».

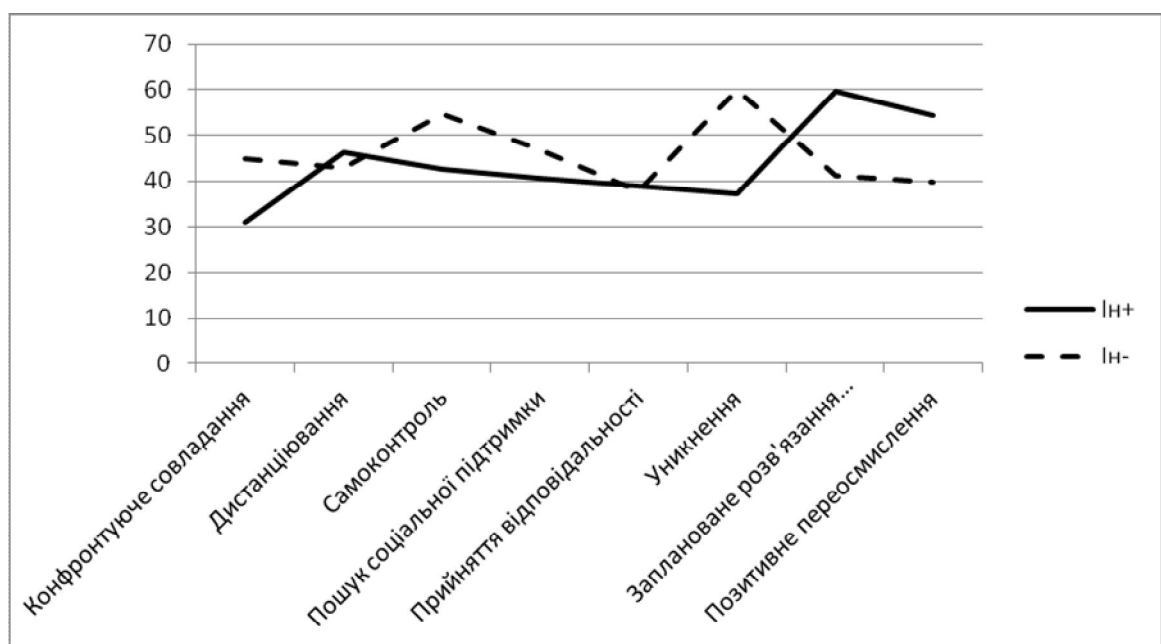

Рисунок 2 – Профілі копінг-стратегій у осіб з різним рівнем інноваційності

Таким чином, для інноваційних осіб властиві когнітивні та поведінкові зусилля, спрямовані безпосередньо на вирішення проблемної ситуації. Їх відрізняє схильність до планування, продукування різних варіантів вирішення проблеми на основі її всебічного аналізу, налаштованість на конструктивне переборення неприємностей. Така стратегія допомагає планомірній реалізації мети та задоволенню потреб в умовах невизначеної та складної дійсності. Емоційний аспект наявності труднощів інноваційна особистість схильна долати за рахунок позитивного переосмислення проблеми, пошуку сенсу збагачення життєвого досвіду, філософського погляду на можливості власного саморозвитку. Зміщення акценту з проблеми на особистісне зростання внаслідок формування позитивного образу складної ситуації дозволяє інноваційній особистості приймати власні невдачі та бути наполегливій у процесі змін. Не властиві для інноваційної особистості вияви ворожості та конфронтації, надмірна імпульсивність та конфліктність, невиправдана завзятість. За рахунок адекватного і цілісного сприйняття реальності інноваційна особистість розвиває незахисні форми реагування на складності і виклики, тому уникнення проблем, занурення у фантазування, нездійсненні очікування для них не характерні. Також відзначається схильність інноваційної особистості до сприйняття проблеми як результату закономірного розвитку процесів об'єктивного світу, а не власних помилок, що дозволяє уникати почуття провини та незадоволеності собою. Слід констатувати наявність зрілих механізмів саморегуляції інноваційних осіб, що дозволяють ефективно опановувати емоційне напруження, дискомфорт у ситуаціях стресу.

Висновки

1. Витоки інноваційної особистості як психологічного типу становить інноваційність як самостійна психічна властивість. Це здатність особистості до корисних перетворень середовища від стану звичної (хабітуальної) дійсності до оновленої (модернізованої) через пошук та впровадження нововведень (ідей, сенсів, технологій тощо); це здатність до конструктивного переструктурування взаємодії зі світом в умовах швидкоплинних змін, схильність до

структурування невизначеності дійсності через привнесення й упровадження нових змістів.

2. Зважаючи на роль інноваційності як чинника адаптації людини до світу, що постійно змінюється, доцільно розглядати питання про наявність певного комплексу адаптивних механізмів, котрі допомагають інноваційній особистості долати складні життєві ситуації та внутрішні конфлікти. Адаптивні механізми створюють основу для психічної адаптації інноваційної особистості й такої взаємодії з реальністю, яка базується на відкритості до новизни та сприйнятливості до нововведень у всіх сферах життя.

3. Встановлено наявність кореляційних зв'язків (переважно зворотніх) між показниками інноваційності та механізмів психологічного захисту й копінг-стратегій. За даними кореляційного аналізу слід вказати, що функціонування інноваційності найбільшою мірою пов'язано з актуалізацією такої конструктивної стратегії подолання, як заплановане розв'язання проблем, та гальмуванням проявів конфронтації, уникнення, пошуку соціальної підтримки.

4. Описано специфіку психологічного захисту та стратегій подолання стресу у осіб з високим рівнем інноваційності. Доведено, що інноваційність певним чином структурує простір адаптивних захисних механізмів. Разом з тим, отримані результати свідчать про значну роль незахисних адаптивних механізмів в забезпеченні психічної адаптації інноваційної особистості (процесів цілеутворення, планування та організації діяльності, прийняття рішень, рефлексія тощо). Саме цей аспект потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Hagen E. On the Theory of Social Change / E. Hagen. – Homewood, IL : Dorsey Press, 1962. – 127 p.
2. Фролов П. Д. Ментальні виміри інноваційної культури: досвід емпіричних досліджень / П. Д. Фролов // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Серія Психологія – 2013. – №114 – С.190–194.

3. Михайлова О. Б. Методологические основы исследования инновационного потенциала личности / О. Б. Михайлова // Вестн. университета (Гос. ун-т управления). – 2010. – № 21. – С. 71–75.
4. Шмелёва Е. А. Развитие инновационного потенциала личности в научно-образовательной среде педагогического вуза / Е. А. Шмелёва: автореф. дис. на соиск. науч. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.07 – Педагогическая психология. – Н. Новгород, 2013. – 51 с.
5. Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы : монография / С. Р. Яголковский – М. : НИУ ВШЭ, 2010. – 272 с.
6. Белан М. А. Смысловое наполнение инновационного потенциала личности / М. А. Белан // Психология в экономике и управлении. – 2015. – №1. – С. 36–42.
7. Бефани А. А. Личность в ситуации неопределенности и ее инновационный потенциал / А. А. Бефани // Вісник Одеського національного університету. Серія Психологія. – 2010. – Т.15. – №11. – С. 18–25.
8. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1988. – 263 с.
9. Либина А. В. Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации / А. В. Либина. – М. : Эксмо, 2008. – 400 с.
10. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс / [Пер. с англ.] – М. : Класс, 2001. – 480 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Оріщенко О. А.

Кузнецова О. Адаптивные механизмы адаптивной личности

В статье представлены результаты теоретико-эмпирического исследования специфики адаптивных защитных механизмов у лиц с высокой инновационностью, которая рассматривается как способность к конструктивному взаимодействию с миром в условиях динамических изменений, как склонность к структурированию неопределенности действительности посредством привнесения и внедрения новшеств. Установлены корреляционные связи, преимущественно обратные, между показателями инновационности и механизмов психологической защиты, копинг-стратегий. Описана их специфика у лиц с высоким уровнем инновационности.

Ключевые слова: *инновационная личность, инновационный потенциал личности, инновационность, адаптивные механизмы, механизмы психологической защиты, копинг-стратегии*

Kuznietsova O. Adaptive mechanisms of innovative personality

The article presents the results of the theoretical-empirical research of the specificity of adaptive protective mechanisms in people with high innovativeness. Innovativeness is considered as the ability of a personality to useful transformations of the environment from the state of habitual (probabilistic) reality to the renewed (modernized) one through the search and introduction of innovations (ideas, senses, technologies, etc.). It is the ability to constructively reorganize the interaction with the world in conditions of fleeting changes, the tendency to structure the uncertainty of reality through introducing and implementing new senses. Given the role of innovation as a factor in adapting a person to a constantly changing world, it is appropriate to consider the question of the availability of a certain set of adaptive mechanisms that help an innovative person to overcome complex life situations and internal conflicts. Adaptive mechanisms create the basis for the psychological adaptation of the innovative personality and such interaction with reality which is based on openness to novelty and susceptibility to innovations in all spheres of life. According to the empirical research, correlation relations (mostly reverse) between the indicators of innovation and mechanisms of psychological protection, and coping strategies were found. The functioning of innovation is mostly associated with the actualization of such a constructive coping strategy as the planned problem solving which involves an attempt to solve problems through a purposeful analysis of the situation and the developments of possible behavior, planning one's own actions, taking into account the available resources. On the other hand, the enhancement of innovativeness inhibits the manifestations of confrontation, avoidance, and search for social support as such coping strategies that create the basis for complications in interaction through conflict, indifferent or dependent behavior. The specifics of psychological protection and stress control strategies for persons with a high level of innovativeness are described. Innovative personality is characterized by a protective reaction of denial of reality, indicating in situations of danger the propensity to avoid awareness of the very fact of threat, problem, trouble. The alarming value of the signals of reality is ignored while the individual's ability to structure the situation by actively collecting information preserved. For innovative people, cognitive and behavioral efforts are aimed directly at solving the problem situation. They are distinguished by the tendency to plan, produce various solutions to the problem based on its comprehensive analysis, the ability to constructively overcome troubles. Such a strategy helps to plan a goal and meet needs in an uncertain and complicated reality. It is proved that innovativeness in a certain way structures the space of adaptive protective mechanisms. At the same time, the obtained results testify to the significant role of non-protective adaptive mechanisms in providing mental adaptation of the innovative personality.

Key words: *innovative personality, innovative potential of the personality, innovativeness, adaptive mechanisms, mechanisms of psychological defense, coping strategies.*